

Preken in een onrustige tijd

Homiletische reflecties over polarisatie en zielzorg, spreken en zwijgen.

(1.1) Inventio

In de tijd dat Rome wankelde en viel, preekte Augustinus. Het heeft mij altijd geïntrigeerd dat in zijn preken over de val van Rome amper paniek zit. Je vraagt je af: een machtig imperium wankelt, een hele cultuur is op drift en in paniek, hoe zal dat doorklinken in de prediking van die dagen? Wat opvalt is dat de *christen* in de prediker Augustinus pregnanter hoorbaar is dan de *Romein* in hem. Het zijn preken in de toonzetting van Psalm 46: 'Daarom vrezen wij niet als de aarde verandert'. Augustinus kijkt de tijd in de ogen, ziet de dreiging en benoemt de ondergang, roept op voor migranten te zorgen, maar er is geen spoor van angst. Eerder andersom: Vrees niet, laat je niet meeslepen door de waan van deze dag, dit zijn oefeningen in onze gehechtheid aan Christus en aan Zijn Rijk dat geen einde zal hebben.

Er is ook een andere kant. Befaamd is de woede van Kaj Munk naar zijn collega's toe, toen in de duizelingwekkende dagen dat Denemarken in een oogwenk capituleerde voor de Nazi's, op de zondag daarna op veel kansels niets te horen was van dat omineuze gebeuren. Als je nooit oefent in onderscheidingsvermogen, zie je op de dag van het kwade niets. Of durf je niets te zeggen. Of denk in ons land aan Jan Koopmans en Kornelis Miskotte die onderscheidingsvermogen betrachtten en de kerk en de cultuur waarschuwen voor het kwaad van het Nazisme. Gerhard Ebeling noemde de prediking één van de middelen van God 'gegen das Böse in der Welt'. Dat is een essentiële functie van prediking, zegt Ebeling: de gemeente waarschuwen tegen dat wat kwaad is en zowel het geloof als het menszijn schaadt. Als er amper meer waarschuwing in prediking zit, alertheid naar de tijd, faalt prediking dan niet?

Wat moet je nu doen in prediking? Distantie tot de tijd houden of de tijd op de huid zitten? Of wellicht is er een waaier aan opties tussen die twee polen? In ieder geval heeft iedere prediker ermee te maken. *Zwijg* je of *sprek* je? *Hoe* spreek je als je spreekt en *waarom*? Wat zijn de *risico's van het spreken* en ben je dat bewust? Wat zijn de *risico's van zwijgen*? *Waarom* zwijg je? Is dat *wijsheid of bangigheid*? Het gaat niet alleen om grote maatschappelijke issues. Als *lokaal* dingen gebeuren die het geloof van de gemeente schaden en die de Geest bedroeven, *hoe* adresseer je dat? Of breder: Als je merkt dat er veel onrust of angst onder mensen, en dat heeft effect op het geestelijke leven, hoe benoem je dat? Is het mogelijk om de distantie van Augustinus te bewaken en tegelijkertijd niet afzijdig te blijven bij wat er gebeurt in je omgeving?

Ik schrijf deze reflectie op een moment waarin we meemaken hoe de receptie van een preek een enorme dynamiek kan krijgen. Dat geeft te denken. Over hoe wij preken, over de context waarin wij preken, over spreken en zwijgen, over distantie en betrokkenheid. Het zegt misschien ook iets over de behoefte van de gemeente aan woorden die ingaan op wat zij voelen of vrezen. In dit stuk formuleer ik wat eerste gedachten. Het is eigenlijk vooral zelfreflectie, en daarbij een uitnodiging tot gezamenlijke reflectie. Welke dynamiek kunnen mijn woorden krijgen? Welke verantwoordelijkheid heb ik hierin? Heb ik door in hoe een vergiftigde tijd ik leef? Hoe werkt polarisatie eigenlijk en hoe voorkom ik dat ik daarin een katalyserende werking heb? Hoe begeef ik me in de tijd en hoe houd ik distantie? Ik geef de overwegingen voor beter, en we zullen het er nog vaker over hebben. Het zal in de komende jaren vaker gebeuren dat in een gemeente, (lokaal of nationaal), publieke toespraken en preken tot tumult leiden. Dat kan iedere predikant, in diverse gradaties van omvang en intensiteit, gebeuren. Laten we het gesprek daarover voeren, en theologische, culturele en homiletische reflecties daarover ontwikkelen.

Mijn eerste gedachten gingen uit naar het brisante karakter van prediking überhaupt (1.2), naar het gif van polarisatie en het belang van zielzorg in tijden van onrust (1.3). Daarna benoem ik wat overwegingen rondom de risico's van de dingen proberen te benoemen (1.4), en de risico's van het zwijgen over dingen die je ziet gebeuren (1.5)

(1.2) Het brisante van prediking

Eerst een homiletische insteek. Het contactmoment tussen de woorden van een preek en de receptie door luisteraars noemde Manfred Josuttis een 'brisant' moment. Brisant komt van het Franse woord 'briser' en dat betekent breken. Op brisante momenten kan er iets kapot gaan. Je zou ook kunnen zeggen, met een betekenisverschuiving van het woord: 'breekbaar'. Preken heeft een breekbare dynamiek. Woorden kunnen ingang vinden en instemming, maar woorden kunnen ook een explosief en katalyserend effect hebben. Dat ligt soms aan de kwaliteit van de woorden, maar soms ook niet. Eigenlijk intrigerend. Soms lijken preken amper iets uit te werken, wat je ook zegt. Alsof er een schil van onverschilligheid en onaanraakbaarheid om mensen heen zit. En tegelijkertijd is het omgekeerde ook waar. Een preek kan echt raken, bekeren, maar ook woedend maken. Iedereen die preekt weet daarvan. De 'homiletische situatie', zo typeerde Josuttis het daarom, is 'brisant'. Een slordige opmerking over iets waar mensen aan lijden, een forse stellingname in een preek (waar je als hoorder niet op kunt reageren, maar waar je het hartgrondig mee oneens bent), het kan mensen ontregelen of doen ontploffen. Of dat terecht is of niet, is even niet de kwestie. Het gaat om het homiletisch bewustzijn van die brisante situatie.

Op sommige momenten ben je je dat als prediker heel erg bewust. Als je een begrafenis leidt, waarvan jij weet dat er delicate of pijnlijke dingen onder de oppervlakte spelen, dan weet je hoe zorgvuldig je in je woorden moet zijn. Een verkeerd woord kan echt schade aanrichten aan luisteraars. Of denk aan meer politiek geladen situaties. Een collega vertelde me dat in zijn gemeente zowel zich-afgedankt-en-gekleineerd-voelende boeren lid waren van de gemeente als ook medewerkers op het ministerie van landbouw, met een heel ander perspectief. Elk woord van hem, zowel in de gebeden als in de preek, werd minutieus gewogen door beide groepen. Dat is het brisante van de preek en dat schept verantwoordelijkheden voor de prediker. Soms is in deze situaties zwijgen het beste. Of: met elkaar spreken, maar niet via de kansel. Delicate onderwerpen vragen ruimte, tijd, hoor en wederhoor, Maar soms is spreken nodig. De gemeente heeft ook leiding nodig, een richting in het leven, denken en geloven.

Dat brisante rondom de preek kan goed uitpakken. Herinner bijvoorbeeld de preek van bishop Michael Curry, tijdens het huwelijk van Prins Harry en Meghan Markle. In die preek kreeg de geladenheid van het moment een positieve catharsis. Even was er een ontlading in woorden, even ontspanden de mensen zich, even was er een glimlach en een glimp van hoop. Op die momenten is preken heerlijk. Maar het brisante kan ook verkeerd uitpakken. Pas later krijg je door wat het effect was van de woorden die je uitsprak. Je had het amper door, maar bij nader inzien zou je andere woorden gekozen hebben, en bij nader inzien had je zorgvuldiger moeten zijn. Soms is het effect van het brisante ambivalent. Sommige mensen zijn erg blij met je preek (geraakt en bemoedigd), en anderen helemaal niet (ze zijn verontwaardigd en teleurgesteld). En zelf slinger je heen en weer tussen die taxaties en ergens begrijp je beide kanten wel. Iedere predikant kent zulke momenten. Het hoort bij het onontkoombare risico van prediking. Laten we vooral ook nuchter zijn en eerlijk: dat gaat weleens fout. Een preek kan mislukken. De vraag is of we de reflectie erover aandurven, en dus leren van deze momenten. Vergeet ook niet: Soms mislukt een preek doordat er gezwegen wordt. Dat zijn mislukkingen die amper iemand opmerkt.

Het brisante heeft meestal lokale proporties (merkbaar aan apps, je inbox en/of kerkenraadsspanning). Soms is het groter. Misschien dat in tijden van massamedia dat laatste, die grotere proporties, vaker gaan gebeuren. Misschien kun je zeggen dat des te groter de spanningen en polarisaties in een samenleving worden, des te brisanter de situatie wordt waarin publiekelijk gesproken wordt, des te meer reflectie en oefening dat vraagt voor een ieder die in de publieke ruimte spreekt.

In dit nummer van Company of Preachers maken we een begin met die gezamenlijke reflectie. We zochten daarom, bijvoorbeeld, contact met speechwriter Jan Sonneveld. Ook speechwriters weten bij uitstek van dit brisante. Een speech van een minister, juist ook in ingewikkelde situaties, wordt uitgebreid gewikt en gewogen en gaat vooraf langs verschillende 'correctoren'. We vroegen hem om te reflecteren over die situatie, en ons predikers wat aanwijzingen te geven hoe je met die spanning om kunt gaan (zie verder het artikel van Jan Sonneveld). Het gaat er ons niet om dat je een toespraak of een preek houdt die vlak is en ontwijkend, die de moeilijke thema's uit de weg gaat. Het gaat er ons om hoe je zo kunt communiceren dat de essentie van wat je zegt, gehoord wordt en wellicht begrepen, maar dat je niet in een dynamiek terechtkomt die afleidt van waar het om zou moeten gaan. Kun je het risico van een polariserende dynamiek minimaliseren en hoe je dat doet. Een ander idee dat we hadden was om een open gesprek te voeren met journalisten. Hoe gaan zij om met hun journalistieke roeping tot kritische alertheid en zuivere informatievoorziening enerzijds, en de druk van de achterban, hun eigen loyaliteiten en grimmige reacties uit de samenleving op hun werk en hun persoon. We organiseerden een open gesprek met journalisten van Trouw, RD en ND, maar door de tijdsdruk en ziekte van één van de journalisten moesten we dat gesprek uitstellen.

Het idee moge duidelijk zijn: kunnen we een open gezamenlijk discours openen waarin verschillende perspectieven elkaar aanvullen en van elkaar leren, zodat er op een bepaalde manier een vruchtbare en respectvolle dynamiek kan ontstaan?

(1.3) Polarisatie en zielzorg

In onrustige tijden krijgt het brisante van prediking een nieuwe intensiteit. Wij leven in een fase in onze samenleving waarin veel polarisatie zit (in woede, onbestemdheid, achterdocht, onbegrip en angst). Dat vraagt om alertheid en wijsheid. In de Verenigde Staten, voor zover wij dat van veraf kunnen beoordelen, kun je zien hoe omvattend en ingrijpend polarisatie kan worden. Democraten en Republikeinen staan vijandig tegenover elkaar, en dat werkt door in bestuur en beleid, in culturele spanningen, in familielevens en ook in de kerk, in de theologie en in het persoonlijk geestelijk leven. Ernstig gevolg is dat vrijwel alles 'politiek' geladen wordt. Er komt een bepaalde agressieve mindset in mensen, waardoor je steeds op jacht bent naar datgene in de ander waar je het niet mee eens bent, dat vergroot je uit en duw je van je af, dat etiketteer je met grote en heftige woorden.

Misschien dat onze tijd erom vraagt om hardop te zeggen dat polarisatie gif is. Polarisatie vergiftigt vrijwel altijd verhoudingen. Polarisatie kan dus ook de christelijke gemeente vergiftigen: het kan mensen die door Christus geroepen zijn om broers en zussen van elkaar te zijn, vervreemden en vijandig maken. Als polarisatie de christelijke gemeente uit elkaar trekt, spanningen voedt en verscherpt, is dat zonde. In de brieven van Paulus gaat het voortdurend over de uit-elkaar-trekkende krachten die actief zijn in de christelijke gemeente (qua komaf, qua sociale situatie, qua etniciteit, qua morele overtuigingen, qua hoogmoed en roddel), en de vermaningen van de apostel daarover zijn ondubbelzinnig en alert.

Het polariserende draagt daarnaast het zaad van het sektarische in zich. Mensen trekken zich terug in deelwaarheden, hun geest blokkeert naar anderen, de waarheid van de ander die aanvullend is op het eigen perspectief, raakt buiten beeld, en de flarde waarheid die je wel zag draait door. Er komt een sektarische trek in het redeneren, in je houding, in je blikveld.

Misschien moeten we dat signaal expliciet benoemen, zeker voor predikanten (die publiekelijk het woord voeren). Screen je woorden op hun polariserende potentie. En andersom: Welke Geestkracht en nuchterheid is juist nodig in onze tijd, om de vrede van Christus die in de gemeente tastbaar wil zijn en werkzaam, te dienen en te bewaken? Hoe dien je de gemeente in het stimuleren van die houding. In de samenleving is dat een vraag voor politici en bestuurders, voor twitteraars en briefschrijvers, voor mensen in de media en opinieleiders, en vooral voor gewoonweg burgers die met andere mensen leven in de familie, op het werk en in de buurt.

Ik zou die de-escalerende kant willen benadrukken als een *geestelijke kracht*. Het heeft te maken met de nood die ik om me heen zie. Ik zie achter allerlei polariserende meningen en dynamieken, vooral heel veel mensen in nood. Ik zie jongeren in nood. Eenzaam, mentaal instabiel, bang en daardoor soms extreem in hun uitingen. Ik zie volwassenen die iets uit hun handen voelen glijpen: overzicht, vertrouwen, hoop. Ik zie families die opeens de breuklijnen voelen in hun midden, en ik zie hun frustratie, onmacht en verdriet. Ik zie gezinnen die al bijna twee jaar in hun reserves zitten en soms in het rood. Ik zie politici, bestuurders en beleidsmakers die murw worden van de continue kritiek en kleinering, achterdocht en bedreiging. Er zit veel gif in de tijd en in mensen. Doet onze prediking daar aan mee of zit er zielzorg in?

Zielzorg die achter de meningen van mensen ziet te komen, bij de ziel van die mens en bij wat daar woelt. En daardoorheen: vertrouwen winnen, ademruimte scheppen en geestelijke stabiliteit zoeken. Denk in dit alles met name ook aan politici en bestuurders: wie is hun pastor in deze veeleisende tijd, wie zorgt voor hun ziel? Volgens mij een belangrijk aandachtspunt voor kerkenraden en pastores: Heb aandacht voor burgemeesters, politici, leidinggevendenden in onderwijs, bedrijfsleven, op boerenbedrijven en in de zorg. Prediking die deze zielzorg verschaft, en die dus niet de onrust en het onbehagen voedt of intensiveert, is een weldaad.

(1.4) Risico's van je uitspreken

Nu is zielzorg niet alleen persoonlijk en pastoraal. Zielzorg heeft ook een bovenpersoonlijke dimensie. Er gebeurt veel aan de ziel van mensen door wat er in een samenleving aan hen trekt, door wat hen bang maakt, door wat hen kan doen radicaliseren, door wat invloed heeft op hun geestelijk leven. Pastorale zorg en pastorale prediking die de 'geest van de tijd' negeert laat een belangrijk aspect liggen. In die zin is het nodig dat woorden gevonden worden voor dat wat woedt in een tijd. Het doel daarvan is niet primair het duiden van de tijd. Het doel ervan is doorkrijgen wat er gebeurt in het geestelijk leven van mensen, in de geestelijke identiteit van de gemeente, in het geestesleven van een samenleving. Het doel is helder te krijgen wat nu gevraagd wordt van de christelijke gemeente. Wat betekent het vandaag om christen te zijn, mens van Christus, en dus vrij mens, genadig mens en moedig mens? Mens die vijanden liefheeft. Mens die weet heeft van de eindigheid en van de eeuwigheid. Mens die niemands slaaf is en aller dienaar?

Welke prediking is in zo'n tijd nodig? Dat is een groot vraagstuk. Snel sla je de plank mis. Een paar gedachten daarover, als voorzet voor verder gesprek. Eerst een theologische herinnering, over het risico van 'spreken' en daarna een gedachte over het risico van 'zwijgen'.

In 1933 stuurde een vicaris een preek naar Karl Barth, met een vraag om advies. Hij had een preek geschreven 'tegen de Deutsche Christen'. Een vlammende preek tegen het gevaar dat hij zag in die beweging (naar ik meen over een preek uit Jeremia, het voorval staat beschreven in *Brieve des Jahres 1933*, pp. 454-458). De vicaris was vanwege die preek in problemen gekomen, en de 'Superintendent' gaf hem bedenktijd om de preek terug te trekken. Over de brisante situatie van de preek gesproken! De vicaris hoopte dat Barth hem zou steunen, en rekende daar ook op. Zij dachten immers beiden hetzelfde over de Deutsche Christen. Toch adviseerde Barth de vicaris om de preek in te trekken. Hij vond het geen goede preek. Sterker nog: Hij vond het geen preek. Waarom niet?

Je hebt de bijbelperikoop niet uitgelegd, je hebt je eigen woede en onbehagen over de Deutsche Christen verwoord en daar heb je de preek voor gebruikt. Ten tweede, zei Barth: ik merk aan je preek dat je meer in 'Mein Kampf' hebt gelezen dan in de Bijbel. Je wordt zelf *hitlerisch* in je preek. De 'geest' van woede, polarisatie en gevecht dringt door in de atmosfeer van je preek. Eigenlijk, zo bedoelde Barth, ben je gegijzeld door de spanning van de tijd, en dat heeft je belemmerd in de uitleg van de Schrift. De tijd domineert de preek.

Dat is voor predikanten en sprekers een leerzame en reflectieve les. Ik bedoel, je kunt gegrepen zijn door de spanning van de tijd, en je kunt dat helemaal toelaten in de preek. Maar let op, je zet de deur dan wagenwijd open voor de tijd en de tijdgeest, en daarmee loop je het risico dat de 'geest van de tijd' de preek gaat domineren. Theologisch gezien is juist dát het brisante: Wordt de verkondiging overschaduwd door de tijdgeest?

Tegelijkertijd is er een andere kant van het verhaal. Ook van Barth. Barth is ook de theoloog die in het semester van 1932-1933 op eigen initiatief en vrij bruusk, homiletiek-colleges begon te geven. De politiek situatie van het moment vroeg er volgens hem om dat er anders gepreekt werd dan de harmlose liberale prediking die hij op de universiteit gedoceerd zag worden. Er was een prediking gaande die de gemeente niet hielp in de nood van de tijd! Het kan dus wel degelijk zo zijn dat de tijd iets anders vraagt van prediking, dat correcties nodig zijn. Wie zegt immers dat onze manier van preken in de afgelopen decennia de goede was? De tijd, een crisis die zich aandient, zet je aan het denken: Rust onze prediking mensen van nu werkelijk toe om christen te zijn in deze context? Wat vraagt dat qua prediking?

(1.5) Risico's van zwijgen

Een prediker is niet geroepen om in tijden van polarisatie een bepaalde kant te kiezen of de polarisatie te voeden. Maar het is ook een risico om weg te kijken, en dus amper of geen leiding te geven in tijden waarin de gemeente in verwarring is. Juist dan is de gemeente misschien wel bij uitstek beïnvloedbaar door de sterke meningen en de sterke stemmingen die een samenleving domineren? Ook als je geen leidinggeeft, geef je op een indirecte manier juist heel veel ruimte aan de tijdgeest. Martin Luther King sprak ooit over de 'betrayal of my silence'. Bij nader inzien vond hij dat hij zich eerder uit had moeten spreken over een belangrijke kwestie, maar hij durfde niet. Door te zwijgen kun je dus ook schade aanrichten. In het vacuüm van jouw zwijgen, zullen andere stemmen spreken.

In die spanning staan predikers principieel, tussen spreken en zwijgen. Dat drukt op collega's (merken we in gesprekken). Je uitspreken in de spanning kan polarisatie voeden. Je niet uitspreken in de spanning van de tijd kan de gemeente weerloos maken. Als je iets van deze spanning voelt, kan je dat overigens ook collegiaal maken. Je begrijpt iets van collega's die de spanning zoeken te verwoorden. Je begrijpt ook iets van de huiver van collega's om dat te doen. Is het zo moeilijk om die collegialiteit te betrachten zowel naar de één als naar het ander? Je kunt leren van de fouten die optreden wanneer iemand zwijgt, je kunt leren van de fouten die kunnen gebeuren, wanneer iemand spreekt. In tijden van polarisatie is collegialiteit in de kerk een kleine, eenvoudige daad van verzet.

Misschien dat we één ding in deze complexiteit kunnen leren. Misschien dat een belangrijke homiletische en theologische vuistregel is dat in de uitleg van de Schrift de toepassing zit. Je hoopt erop dat je de Schriften zo grondig, betrouwbaar en invoelend uitlegt, dat in die uitleg de relevantie gebeurt. De goede hoorder, en dat is de hoorder die we vooral proberen te voeden, voelt aan waar de uitleg de tijd raakt. Je hoeft het eigenlijk amper te concretiseren. Een enkel zinnetje volstaat vaak. In onrustige en explosieve tijden is dat misschien een goed uitgangspunt. Het tijdeigene moet de preek niet domineren, maar de exegese. De 'rellerige hoorder' wil misschien meer: spreek je concreet uit over dit en dat. Maar juist in onrustige tijden is de focus op de Schrift, op het geestelijke leven van de gemeente, op de vrijheid in Christus en de navolging van Hem, het cruciale.

Ondertussen is er veel gaande. Ik hoef dat allemaal niet uitgebreid op te sommen. Ik merk aan mensen in mijn eigen kerk hoe het ze bezighoudt en onrustig maakt. Prediking is daarin een spannende mix van zielzorg, spreken en zwijgen. Dat is een intensieve klus en tegelijkertijd een voorrecht om te mogen doen. Stel je voor dat zowel je spreken als je zwijgen voortkomt uit de oprechte zielzorg, en dat dat voelbaar is voor iedereen in de gemeente. Misschien dat die dragende kracht van zorg voor de ziel van mensen ruimte geeft om Ook te spreken over echt moeilijke dingen en om te zwijgen over dat waar je nog niet genoeg van weet.

Dr. Kees van Ekris
November 2021

Reflectievragen voor collega's

(1) Heeft een preek van jou weleens tot spanning en/of polarisatie geleid. Vertel daar eens over, wat heeft je dat geleerd?

(2) Welke nood, in deze tijd van polarisatie, zie jij bij mensen in jouw gemeente (achter allerlei meningen en houdingen)? Hoe probeer je in prediking daar te komen en mensen te verbinden?

(3) Wat zou de kerk in jouw lokale context moeten adresseren en waarom? Wat zijn de risico's van de spreken? Wat zijn de risico's van het zwijgen?

(4) Is er ook een schuldig zwijgen van de kerk mogelijk? Kun je daar recente voorbeelden van noemen? Wat leert jou dat?